

РОЗДІЛ II

Лексична семантика

УДК 811.111' 367. 623' 37

С. С. Баланюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Енантіосемія в значенні англійських прикметників оцінки “особливий”

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов для природничих факультетів ЧНУ ім. Ю. Федьковича

У статті розглядається сумісність протилежних значень у внутрішній структурі полісемічних прикметників в англійській мові. Автор досліджує причини явища енантіосемії, аргументуючи висновки даними словників та аналізом функціонування слова в текстах.

Ключові слова: протилежність, полісемія, дифузність, внутрішня структура, енантіосемія.

Баланюк С. С. Энантисемия в значении английских прилагательных оценки “особенный”. В статье рассматривается совмещение противоположных значений во внутренней структуре полисемических прилагательных в английском языке. Автор исследует причины возникновения явления энантисемии, аргументируя результаты данными словарей, а также итогами контекстуального анализа.

Ключевые слова: противоположность, полисемия, диффузия, внутренняя структура, энантисемия.

Balanjuk S. S. The Enantiosemy Phenomenon in the Inner Structure of the English Evaluative Adjectives Meaning Peculiar. The article deals with opposite meanings co-existence in the inner structure of English polysemous adjectives evaluating *peculiar*. The author determines the reasons of enantiosemy emergence on the basis of English dictionaries and contextual analysis data.

Key words: opposition, polysemy, fusion, inner structure, enantiosemy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Системність мови, існування в ній взаємопов'язаних об'єднань слів, яким властива певна спільність (чи протилежність) значень, зумовлює потребу вибору такого способу її дослідження, який дає змогу простежити глибинні семантичні взаємозв'язки між членами окремої групи слів. Важливим у цьому аспекті є вивчення найсуттєвіших оцінно-семантичних характеристик окремої категорії мовних одиниць за логіко-семантичним підходом.

Сьогодні є чимало наукових розробок у цьому напрямі (див. праці Ж. І. Шукліної, О. Л. Бессонової, Н. Н. Кислиціної та ін.), однак внутрішньоструктурні властивості лексичного значення на парадигматичному рівні з урахуванням понять логіки ще не досить вивчені. **Актуальність** такої роботи обґрунтована насамперед потребою отримання достовірної інформації про сучасні тенденції у вживанні атрибутивного слова як складової частини цілісної мовної системи, яку представляють, наприклад, англійські прикметники зі значенням “особливий”.

Метою нашої статті є дослідження явища семантичного протиставлення, яке лежить в основі своєрідної логіко-предметної парадигматичної протилежності і притаманне цій категорії слів. Достовірність результатів дослідження забезпечується залученням восьми тлумачних словників англійської мови і текстовою базою сучасної художньої літератури обсягом близько 14 млн слів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як виявилось, прикметники зі значенням “особливий” відображають надзвичайну багатогранність парадигматичних відношень, які дають можливість класифікувати їх як окрему ЛСГ. Так, щонайменше 24 слова, серед яких прикметники *special, unusual, unique, exceptional, particular, distinct, exceptional*

та ін. (див. результати інвентаризації групи [1]) поєднані за парадигматичним зв'язком подібності оцінних сем “особливого”. Для цієї групи полісемічних слів характерні й відношення гіперогіпонімії, і підпорядкування значення, і навіть антонімії.

Основою ж такої оцінної семантики є узагальнена абсолютна оцінка, яка ґрунтується на логіко-смисловому чиннику протиставлення (у нашому дослідженні цей термін є синонімом протилежності) *відмінний від інших* [1]. Тому їхня подібність, синонімія й інші парадигми тісно пов'язані з усвідомленням семантичних розбіжностей у процесі номінації однієї ознаки, порівняно з іншими. Можна простежити вияв такого логіко-предметного протиставлення, звернувшись до типового фрагмента, де значення “особливий” актуалізується в текстах сучасної англомовної літератури:

“*Modern civilization is peculiar that way, don't you think? As soon as it achieves a certain level of creature comforts, it begins to spend huge sums on restoring what remains...*” [2, FAD CW, 23].

Характер досліджуваного оцінного значення *особливий* суттєво відрізняється від інших оцінок загального типу, де розглядається якісна орієнтованість щодо того “добрий” предмет чи “недобрий”. Як видно з наведеного уривку, підставою для цього є те, що він визначається протиставленням не того, позитивна оцінка чи негативна, а *наскільки* об'єкт відрізняється від інших, або *якою мірою* суб'єкт схвалює чи не схвалює ціннісний характер об'єкта. Отже, в основі семантики досліджуваних номінативних одиниць лежить логічне протиставлення, виражене на основі протилежності міри якості. Такі їхні властивості зумовлюють досить різноплановий вияв цього протиставлення – експліцитно в морфологічних змінах (наприклад, через префікс *un-*: *unusual*), імпліцитно (за протиставним смислом слова, наприклад, смисл прикметника *usual*) і навіть через здатність суміщати протилежні (різновекторні) значення в одному слові. Так, один і той самий прикметник однаковою мірою може співвідноситися і з позитивною, і з негативною оцінкою, зазвичай в інтенсивній формі вияву. Порівняймо вислови: *exceptional kindness – exceptional cruelty, unique beauty – unique ugliness* тощо.

Протилежність насамперед як логіко-філософська категорія, що усвідомлюється мовцем за якою-небудь суперечністю, в мовній ситуації виявляється тоді, коли протиставляються певні ознаки, поляризуються певні твердження тощо. Учені-логіки пояснюють це явище як одну зі сторін діалектичної суперечності, що містить у собі взаємодію між несумісними, але при цьому взаємопов'язаними один з одним протилежностями всередині єдиного об'єкта і в його стані або ж понятті [3, 32]. Тому такий спосіб семантичного зв'язку лежить насамперед в основі антонімії, яка є виявом системності мовних одиниць у мовленні.

Поряд з різними визначеннями антонімії (Л. А. Новикова, В. Н. Комісарова, А. А. Кіресва, А. А. Уфимцева та ін.) найбільш поширеною є дефініція Д. М. Шмельова, за якою антонімічними можуть бути визнані слова, що протиставляються за найбільш загальною і суттєвою для їх значення семантичною ознакою, причому вони перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми [4, 31]. Визнання логічною основою антонімії протилежності понять дає можливість вважати антонімами і різнокореневі лексеми, й однокореневі, про що стверджують Л. А. Новиков (1973), Д. М. Шмельов (1973) та ін. Так, теоретично зміст *особливого* може передаватись і прикметниками із заперечними афіксами (однокоренева антонімія). Однак, як виявилось, заперечні компоненти значення “особливого”, за висновками нашого аналізу, виявляють саме інтенсивність ознаки стосовно норми, а не позитивну чи негативну якість: *unbelievable* – “неймовірний”, *unusual* – “незвичайний” та ін. Проте є й лексеми, як, наприклад, *unimportant* – “несуттєвий”, які завдяки заперечному префіксові дійсно реалізують негативну оцінку чи послаблення значення.

Загалом прикметники зі значенням “особливий” визначаються нетиповою оцінною модальністю. За результатами аналізу оцінних властивостей таких слів очевидно, що характер відношення “позитив–негатив” великою мірою детермінується семантикою іменника, з яким сполучається. Своєрідність цієї узагальненої абсолютної оцінки у тому, що вона співвідноситься не лише з нетиповою оцінною ідентифікацією, а й з особливим інтересом до предмета чи явища суб'єкта оцінки. Наприклад:

“*My lady*”, said Rounsnouf, his little eyes beginning to glitter with creativity, “*the courtyard is there for that special taste of public humiliation*” [2, AR StSk, 34].

У фрагменті, який ми пропонуємо для розгляду, прикметник *special* вжито в значенні “особливий” у сполученні з іменником *taste*. А співвіднесеність з поняттям *public humiliation* створює чітке

усвідомлення іронії, сарказму, які виражені через художньообразний стилістичний прийом оксюмору, коли семантично поєднуються слова, протилежні за характером оцінки – *особливий смак знуцання*.

Важливу роль для такої категорії прикметників відіграє і референційність значення, його спрямованість щодо сприйняття різними категоріями людей змісту *special taste*. Для одних (наприклад, *the courtyard*) – це розвага (а тому позитивне сприйняття), для інших – це приниження (негатив). Тому в таких випадках варто говорити про логіко-семантичну протилежність усередині одного й того ж слова, коли спостерігається своєрідне протиставне поєднання негативних і позитивних якостей. Таке асоціативне усвідомлення оцінки “особливого” на ґрунті порівняння (що передує протиставленню) має принципове значення для вираження ознаки, *відмінної від інших*. У цьому аспекті важливість існування протиставлення, притаманного самій внутрішній структурі прикметників зі значенням “особливий”, дає можливість співіснувати протилежним значенням одночасно, що призводить до появи енантіосемії.

Науковці ще не прийшли до спільної думки щодо визначення цього явища в лінгвістиці. Одні вважають його формою антонімії, інші ж відносять до омонімії. Дискусії спричинені насамперед тим, що воно ще недостатньо вивчене і стало предметом поглибленого аналізу лише в 70-х роках ХХ ст., хоча вперше про нього зазначалося ще наприкінці ХІХ ст. у праці В. Шерцля “О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии)”. Відомі нині дослідження цього феномену таких сучасних лінгвістів, як Л. І. Климова, Г. Гочева, О. І. Смирнова в російській мові, Т. О. Федорченко, В. Л. Іващенко в українській мові, В. С. Червоножко в болгарській мові, Г. В. Яцковська в німецькій мові та ін. Деякі з них є спробою не лише описати це явище, а й класифікувати всі його наявні типи. Так, досить своєчасною вважаємо ґрунтовну розробку системи типологічної диференціації енантіосемії, запропоновану В. Л. Іващенко в праці “Термінологічна репрезентація типологічних різновидів в когнітопросторі лінгвістики” (2010 р.). Концептуальний підхід науковця дав змогу організувати інформацію в струнку систему 65-ти “термінопонять-репрезентантів” за строгими критеріями поділу понять логіки. В. Л. Іващенко пропонує розрізняти також п’ять етапів побудови своєї класифікаційної системи, кожен з яких відповідає різним рівням концептуалізації, пов’язаних з енантіосемією. Деякі висновки актуальні і для нашого дослідження.

Використовуючи такі упорядковані дані, ми послуговуватимемося насамперед запропонованою дефініцією цього термінопоняття, за якою енантіосемією є різновид полісемії, що відрізняється поляризацією сем, семем, конотем у межах однієї лексеми [5, 101]. Таке визначення узгоджується з нашим поглядом на енантіосемію в ракурсі аналізу семантики досліджуваних слів і дає можливість визначити зв’язок енантіосемії з особливостями їхньої полісемії.

Розглянемо, наприклад, ЛСВ прикметника *peculiar*, типового представника ЛСГ “особливий” в англійській мові, який характеризується високим рангом частоти використання і нараховує 1439 випадків його слововживань на 1 млн слів писемного та усного мовлення [7]. У сучасній англійській мові прикметник *peculiar* зазнає активного застосування в усіх сферах людської діяльності. Він слугує словотворчою основою для появи нових значень і елементом складних дериватів, таких як *peculiar-looking* тощо.

Аналізуючи дані восьми словників, ми виявили, що, залежно від формату, обсягу словника, автори намагаються якнайповніше передати смисл описуваного прикметника, проте зауважуємо, що в деяких випадках різні значення тлумачаться одними й тими ж семами. Так, ЛСВ *strange* “дивний” уточнюється семами *uncommon; unusual; out of the ordinary; queer; odd; eccentric* (незвичний, незвичайний, неординарний, дивний, ексцентричний). А в одному зі словників [6] слово *unusual* подається також самостійним ЛСВ (до того ж першим) для прикметника *peculiar*, але з тими ж самими уточнювальними семами, які обрані й для ЛСВ *strange*. Подібне спостерігається й на прикладі тлумачення *belonging or relating to one particular place, situation, person etc.* Це свідчить, на нашу думку, про тісний смисловий зв’язок між парадигмами досліджуваних слів, а також про можливу недосконалість лексикографічних джерел, які вимагають постійних змін. У цьому випадку виникає потреба звернутися до контекстуального аналізу.

Особливу увагу в аспекті нашого дослідження викликає семантична своєрідність ЛСВ прикметника *peculiar characteristic*, який фіксується у словниках у складі тлумачень *characteristic of only one person, group or thing: distinctive* [9; 10]; *belonging characteristically* [7] тощо. Досить часто

сміслова відмінність між значеннями нечітка і стає зрозумілою лише із уточнювальних лексем, запропонованих у поясненні укладачами словників [9; 10] чи за зразками словосполучень або речень.

Так, у словнику *Webster's Revised, Random House Unabridged Dictionary* [7] виділено дві окремі шпальти для подібного значення, які фіксують суттєві нюанси, уточнені адвербіально з різними лексемами: *belonging exclusively* та *belonging characteristically*. Отже, у цьому аспекті варто зазначити, що прикметник *peculiar*, який, на думку лексикографів, асоціюється насамперед зі смислом *unusual*, може репрезентувати й значення “характерний, притаманний” (*usual*). Тобто ознака *peculiar* “особлива–незвична” водночас може бути “характерною–притаманною–звичною” для окремого явища, окремих людей, ситуації тощо: *an expression peculiar to Canadians*.

Отже, ми спостерігаємо типовий вияв енантіосемії в семантичному потенціалі слова *peculiar*; коли простежується полярна співвіднесеність між семами у структурі одного слова. На нашу думку, такі два значення слова недоцільно розглядати в межах омонімії, оскільки в цьому разі вони не мали б смислового зв'язку між собою, а лише спільну форму. Антонімія ж, яка ґрунтується на основному чиннику протилежності, має ближчий логіко-смісловий, а не формальний зв'язок з енантіосемією, однак вимагає морфологічних змін слова (наприклад, префікс *-un*) та ін. Тому ми вважаємо енантіосемію такою семантичною категорією, яка має схожі з антонімією та омонімією характеристики, наприклад логіко-семантичну протилежність, як в антонімії, і спільність форми для різних значень, як в омонімії.

Подібна репрезентація значення слова, де очевидна енантіосемія, пропонують деякі тлумачні словники сучасної англійської мови і для інших прикметників ЛСГ зі значенням “особливий”, таких як *specific, special, distinct, unique*. Вони також містять у своїх дефініціях сему *characteristic (characteristically)*. Однак особливо значну роль в реалізації їхніх значень відіграє контекст. У текстовому оточенні прикметники, актуалізуючи такі узагальнені й дифузні значення, дещо конкретизуються через розгортання змісту, синонімами, різними уточнюючими смислалонімами тощо:

And that was something else peculiar to the Moon – the slow-motion movement of this suspended mass. In this gravity, a pendulum took two-and-a-half times as long to complete its cycle as it would on Earth. This was something that never looked quite right, except to a man who had been born here [2, CA FM].

Аналізуючи явище енантіосемії в семантичній структурі прикметників зі значенням “особливий”, ми зробили висновок, що вони реалізують свої значення у комбінованій формі прояву. Це може бути й інгерентна енантіосемія (типологічний різновид, який реалізується в поєднанні значень у слові, що відображається в словниках), й адгерентна (не відображена в словниках, яка демонструє зміну конотації, здебільшого супроводжується іронією) (більше про це [5]). Прикладом типової адгерентної енантіосемії може бути такий фрагмент з тексту:

“I've no interest – well, no professional interest – in Mister Radley's peculiar beliefs. Whether they're true or not doesn't affect the fact that he's a very smart accountant, earning a good salary back in N. Z. Though not one good enough to pay for a month on the Moon” [2, CA FM].

Очевидним є те, що прикметник *peculiar*, який актуалізує надмірну інтенсивність значення в цій мовній ситуації, герой твору використовує для негативної оцінки в момент емоційного висловлювання. Тому, безперечно, варто вважати такий тип енантіосемії також емоційно-оцінним. Він ґрунтується, за В. Л. Іващенко, на поляризації денотативно-емоційно-оцінних сем, відображаючи одночасну наявність двох протилежних почуттів. Герой сюжету виражає, з одного боку, іронічне визнання певних здібностей людини і водночас саркастичне до них ставлення, відображаючи суміш негативних почуттів за допомогою прикметника, який має у словниках переважно позитивне значення “винятковий, ексклюзивний”.

Тому емоційний фактор загалом є одним із чинників, які сприяють появі енантіосемії в англійській мові. Серед інших причин назвемо розвиток полісемії в напрямі гіперболізації значення. Немалу роль при цьому відіграє здатність слів досліджуваної ЛСГ функціонувати в мові як абсолютна безумовна оцінка. Пропонуємо для розгляду фрагмент із твору Стівена Кінга, де прикметник *special* актуалізує найвищу міру якості:

The man took off his Yankees cap, wiped the back of his neck with it, put it back on, and looked at David seriously. “This is the Land of the Dead, but you're an exception. You're special. Very” [2, KS D, 155].

Одним із найсуттєвіших факторів формування енантіосемії прикметників зі значенням “особливий” вважаємо дифузність їхнього узагальненого значення, яка властива їм значною мірою. У

цьому аспекті важливо наголосити на контекстуальній нестійкості поняття “особливий”. Наприклад, *special flight* – “особливий рейс” функціонує як синтагма поняття “додатковий рейс”, а також можлива реалізація її і в значенні “особливий за певними обставинами чи за певною категорією людей на борту” тощо, і як “надзвичайний за певними позитивними якостями”.

Причиною появи енантіосемії вважаємо й так зване векторне перенесення (*characteristic–characterizing; exclusive–excluding; specifying–specific; distinguishing–distinctive–distinct* тощо), яке зумовлює часто радикальну зміну значення.

Безумовно суттєвим чинником є й евфемізація значення, властива для досліджуваної категорії слів. Так, наприклад, словосполучення *peculiar people* в давньоанглійській означало “божі люди”, пізніше “заможні люди”, а в сучасній мові передає смисл “дивакуватий, ненормальний” в енантіонімічній дифузії зі смислом “типовий” для певної категорії людей:

Beysibs were buying from Beysibs, wailing in their peculiar language over merchandise only a fish could find attractive [2, AR StSk, 92].

Можливі й інші чинники, наприклад, соціокультурного аспекту й т. п., однак безперечним є те, що семантика прикметників зі значенням “особливий” володіє продукуючим дериваційним потенціалом для розвитку їхньої полісемії в різноманітності проявів. Це відбувається насамперед завдяки найсуттєвішому логіко-психологічному аспекту, який впливає на спосіб функціонування таких слів у мовленні, а саме особливостям людського мислення. Адже мовець по-різному оцінює одне й те ж явище, осмислює його на основі власного бачення світу, яке може різнитися аж до повного протиставлення об’єктивним ознакам предметів і асоціативному баченню їх іншими людьми.

Висновки. Багатство й семантична своєрідність досліджуваної лексики зумовлюють активне застосування її для образного опису дійсності. Питання, як така абсолютна оцінка репрезентується через співвідношення внутрішньомовних та екстралінгвальних чинників у ціннісній картині світу мовців, потребує детальнішого вивчення у перспективі. Для цього доцільно простежити особливості функціонування в англійській мові антонімів для прикметників зі значенням “особливий”, щоб виявити вплив логіко-семантичного компонента протилежності повною мірою і створити обґрунтовану базу для формування нових сучасних словників.

Література

1. Баланюк С. С. Прикметники зі значенням “особливий” в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Світлана Баланюк. – Чернівці, 2009. – 217 с.
2. Библиотека современной англоязычной литературы [Електронний ресурс] : Текстова база даних. – 80 хв / 700 МВ. – М. : CD. – Вид-во : Master Media, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD – ROM): 12 см. – Систем. вимоги : Pentium; 32 MB RAM; Windows – 98, 2000 XP; MS Word 97–2000: а) *Asprin Robert. Stealers Sky* – [AR StSk]; б) *Clarke Arthur. A Fall of Moondust* – [CA FM]; в) *King Stephen. Desperation* – [KS D]; г) *Foster Alan Dean. Cyber Way* – [FAD CW].
3. Торфул М. Г. Логіка / М. Г. Торфул. – К. : Академія, 1999. – 336 с.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 279 с.
5. Іващенко В. Л. Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики / Вікторія Іващенко // Вісн. нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія : Проблеми української термінології. – 2010. – № 675. – С. 98–105.
6. The American Heritage Dictionary of the English Language [Електронний ресурс]. – Fourth Edition. – Houghton Mifflin Company, 2000. – Mode of access : <http://www.dictionary.com> [W1].
7. Random House Unabridged Dictionary [Електронний ресурс]. – Random House, 2006. – Mode of access : <http://www.dictionary.com> [W2].
8. Webster`s New World College Dictionary / Michael Agnes. – Fourth Edition. – N.Y. : Macmillan, 1999. – 1717 p. [W4].
9. Webster`s New Encyclopedic Dictionary. – New York : Black Dog and Leventhal Publisher`s Inc., 1997. – 1639 p. [W5].
10. Merriam-Webster`s Collegiate Dictionary [Електронний ресурс] – Merriam Webster OnLine, 2002. – Mode of access : <http://www.dictionary.com> [W6].

Статтю подано до редколегії
09.03.2011 р.